

CELİL MEMMEDGULUZÂDE’NİN KEMENÇE PİYESİNDE “ÖTEKİ” BAĞLAMINDA ERMENİ İMGESİ

THE ARMENIAN IMAGE IN THE CONTEXT OF THE “OTHER” IN CELİL MEMMEDGULUZADE'S KEMENÇE PIECE

Doç.Dr. Engin BÖLÜKMEŞE

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, enginb@gmail.com

Eskişehir / Türkiye

ORCID: 0000-0002-6482-7512

Konul TAGHIZADE

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim, konul13.tzade@gmail.com

Eskişehir / Türkiye

ORCID: 0000-0003-2745-4582

ÖZET

Birbirine komşu olan iki ulus arasında dostluk, kardeşlik ilişkileri olduğu gibi düşmanlık durumu da söz konusu olabilmektedir. Bu düşmanlıklardan birisi de Azerbaycan ile Ermenistan arasındadır. Yüzyıllardan beri devam eden bu düşmanlık iki toplumun da birbirini ötekileştirmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda çalışmamızda XX. yüzyılın en ünlü Azerbaycan yazarlarından biri olan Celil Memmedguluzâde’nin Azerbaycan Ermeni ilişkilerini yansıtan *Kemençe* piyesindeki Ermeni imgesini öteki bağlamında nesnel veriler ışığında irdelemek amaç edinilmiştir. Piyesteki Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasındaki çatışmalar, tarihte yaşanan olaylar ve Ermeni imgesinin oluşum süreci çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Dolayısıyla da çalışmada iki ulus arasındaki tarihi olaylardan bahsedilmiş, yazarın özgeçmişine değinilmiş ve Ermeni imgesi bahsedilen bilgiler ışığında öteki bağlamında incelenmiştir.

Anahtar kelimeler Öteki, Ötekileştirme, Ermeni İmgesi, Celil Memmedguluzâde, Kemençe Piyesi

ABSTRACT

There may be friendship and brotherhood relations between two neighboring nations, as well as enmity. One of these hostilities is between Azerbaijan and Armenia. This hostility, which has been going on for centuries, has caused both societies to marginalize each other. In this context, in our study XX. It is aimed to examine the Armenian image in the *Kemençe* play, which reflects the Azerbaijan-Armenian relations, by one of the most famous Azerbaijani writers of the 20th century, Celil Memmedguluzâde, in the light of objective data in the context of the other. The conflicts between Azerbaijanis and Armenians in the play, the events in history and the formation process of the Armenian image constitute the main axis of the study.

Therefore, in the study, the historical events between the two nations were mentioned, the biography of the author was mentioned and the Armenian image was examined in the context of the other in the light of the information mentioned.

Keywords: Other, Othering, Armenian Image, Celil Memmedguluzade, Kemeñçe Play

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, XX. Yüzyıl Azerbaycan edebiyatının öncülerinden olan Celil Memmedguluzâde'nin *Kemeñçe* piyesi imgebilim kapsamında ele alınacaktır. Piyesteki Ermeni imgesinin işleniş şeklini öteki bağlamında irdelemek makalenin ana hattını oluşturmaktadır. Diğer taraftan makaleyi Berna Moran'ın "edebiyatın kendi başına var olmadığı, toplum içinde doğduğu ve toplumun bir ifadesi olduğu ilkesinden hareket eder" (Moran, 2002, s. 83) ve "okurun geçmiş yüzyıllarda yazılmış bir eseri anlayabilmesi, tadına varabilmesi ve değerlendirebilmesi için eserin yazıldığı çağdaki koşullar, inançlar, dünya görüşü, sanat anlayışı ve gelenekleri hakkında bilgi sahibi olması gerekir" (Moran, 2002, s. 78) düşüncelerinden yola çıkarak sosyal eleştiri ve tarihsel eleştiri yöntemleri ekseninde incelemek de amaç edinmiştir.

Ermeni imgesinin tarihi olaylardan kaynaklı Azerbaycan edebiyatında köklü şekilde yer alması Ermenilere karşı ötekileştirme kavramının temel taşlarını koymuştur. Ne var ki geçmiş yüzyıllardan beri komşu olan iki halk arasında yaşanan tarihi ve siyasi olaylar sonucunda ortaya çıkan savaş bir toplumun diğer toplumu ötekileştirmesine neden olmuştur. İşte bu ötekileştirme kavramını elen alan imgebilim, ortaya çıkan bu imgeleri sebep sonuç ilişkisi kurarak araştırır. Buradaki iki toplum arasındaki ötekileştirme de benzerlik ve farklılıklardan kaynaklandığı için başlı başına karşılaştırmalı edebiyat biliminin araştırma alanına da dahil olmaktadır. Serhat Ulağlı'nın da dediği gibi: "Karşılaştırmalı edebiyat yaklaşımında ise edebiyat yardımı ile toplumların birbirlerine karşı düşünüş ve tutumlarını belirlemekte edebiyata yardımcı olan imgebilim, bu yönü ile edebiyatı disiplinlerarası bir yapıya doğru sürüklemeye başlar" (Ulağlı, 2006, s. 181). Bu bağlamda çalışmada, iki toplum arasındaki kültürel, dini ve siyasi çatışmalar ele alınacaktır. Ne var ki Mehmet Cihangir'in dediği gibi insan doğası gereği dış etkenlerin tesirine maruz kalır ve "insan kalıtsal özelliklere sahiptir. Dolayısıyla dış etmenler ve kalıtsal özellikler kişiliğin oluşumunda ve gelişiminde önemli faktörler olarak yer alır" (Cihangir, 2021, s. 4). Bu bağlamda Celil Memmedguluzâde'nin yaşadığı toplumdaki etkenler ve yazarın kendi kişisel hayatındaki olayların etkisini göz önünde bulundurularaktan bu etkenlerin esere yansıma şekli de araştırılacaktır. Nitekim *Kemeñçe* piyesindeki birbirine karşıt olan Kahraman Yüzbaşı ve Bahşı karakterleri üzerinden yola çıkarak Ermeni imgesi öteki bağlamında ele alınarak irdelenecektir.

2. İMGEBİLİM ve ÖTEKİ

Latince *imago* sözüden türeyen imge, Türkçe imaj olarak adlanmaktadır. Daha çok hayal, düş, rüya olarak nitelendirilen imge, bir bakıma beyinde düşünülen olayların dışarıya yansıtılmış şeklidir. İmgeler kendiliğinden ve sebepsiz bir şekilde ortaya çıkmaz, onların ortaya çıkması belirli bir zamana dayalıdır. "İmgenin oluşabilmesi için bir süreç gerekmekte ve bu süreç bireysel olan önyargıların toplumun bireye dayattığı davranış biçimleri sonucunda oluşan kalıp yargılara dönüşmesine kadar devam etmektedir" (Bölükmeşe & Çelik, 2013, s. 39).

İmgeler toplumun veya bireyin zihninde önyargı ve kalıp yargı formlarında yer alır. Birey de karşılaştığı öteki veya durum karşısında da zihninde halihazırda bulunan ve toplum tarafından dayatılan bu kalıp yargılara başvurur. Her ne kadar olumsuz olarak görülen kalıp yargılar daha fazla olsa da olumlu olanlara da toplumun kendine yönelttiği imgelerde (otostereotip) görülmesi daha olağandır. Birçok etken toplumun zihninde birtakım imgeleri yaratabilmekte ve bu imgeler de zamanla kök edinerek uzun yıllar kendi etkinliğini korumaya devam edebilmektedir. Basmakalıp haline gelen bu düşünceler imgebilimde kalıp yargı olarak nitelendirilmektedir. Oluşan kalıp yargılar, önyargı ile ötekine yüklemiş olduğumuz düşüncelerimizin toplamıdır.

Bu bağlamda Serhat Ulağlı imge ile önyargı ilişkisini şu şekilde özetlemiştir: “*Buradan imge ve önyargıların aynı şey oldukları gibi bir sonuç çıksa da ikisi birbirinden farklı kavramlardır. Çünkü önyargı bir düşünüş şeklidir. Buna karşılık imge, bu önyargının oluşturduğu algısal ve sunumsal tepkidir. Önyargı sadece düşünsel ve pasif bir eylem iken, dışı vurulması ve bunun üzerinden bir kimlik inşa edilmesi ise imgedir.*” (Ulağlı, 2006, s. 104)

Alıntidan yola çıkarak diyebiliriz ki, önyargılar aynı zamanda “ben” olgusundan “öteki” olgusuna geçiş sürecini de belirler. Yani, toplum veya birey kendisinde olmayan veya istemediği şeyleri “öteki”nde görür ve “imge, doğası gereği “öteki”ni içinde barındırmaktadır ve “öteki”ne ulaşmaya çabalamaktadır” (Bölükmeşe & Bayraktar, 2020, s. 309). İşte bu ötekileştirme kavramını ele alan imgebilim, ortaya çıkan bu imgeleri sebep sonuç ilişkisi kurarak araştırır. Buradaki iki toplum arasındaki ötekileştirme de benzerlik ve farklılıklardan kaynaklandığı için başlı başına Karşılaştırmalı edebiyat biliminin araştırma alanına da dahil olmaktadır.

Diğer taraftan Mehmet Cihangir’in savına göre “*imgeler önyargı ve kalıp yargılardan bağımsız düşünülemez...Sosyal, kültürel ve tarihsel faktörler gerek olumlu gerekse olumsuz açıdan önyargı ve kalıp yargılar üstünde büyük oranda etkiye sahip oldukları gibi söz konusu faktörler de önyargı ve kalıp yargılardan etkilenmektedir*” (Cihangir, 2021, s. 10). Çalışmamızda ele aldığımız Ermeni imgesi de bu bakımdan Azerbaycan toplumunun ötekine yüklemiş olduğu eylemlerden kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. “*İki karşıt gerçeğin birbiri içerisinde uyum halinde yaşaması mümkün olmadığı için, birinin varlığını sürdürebilmesi noktasında diğerinin tam tersi bir konumda bulunması gerekmektedir*” (Yalçın & Çelik, 2004, s. 104). Zaten imgelerin oluşumunda tarihi olayların etkisi kaçınılmazdır. Ermeni imgesinin de oluşumu bu iki toplum arasında tarihte yaşanmış olaylara dayalıdır. Uzun yıllar süren kanlı çatışmalar iki toplum arasında halen devam eden düşmanlığa sebep olmuştur. Bu bakımdan burada Azerbaycan toplumunda Ermeni imgesinin oluşum sürecine ve bazı tarihi olaylara değinmek yerinde olacaktır.

3. AZERBAJYCAN – ERMENİ İLİŞKİLERİ

Azerbaycan ile Ermeni toplumu coğrafya açısından uzun yıllara aşkın süre yakın olmuştur. Bu yakınlık XI. Yüzyıldan itibaren Ermenilerin Anadolu’ya göç etmesi ile başlamıştır. Fakat iki toplumun bu denli yakınlık süreci XIX. yüzyılda Ermenilerin Osmanlı imparatorluğundan Kafkasya’ya doğru gelmeleri ile başlamıştır. Ermenilerin Azerbaycan ve Türkiye’ye karşı düşmanlığı da bu dönemlere denk gelmektedir. Birçok Batı ülkesi ve Rusya, Osmanlı imparatorluğunun yükselmesinden, tüm cihana hüküm etmesinden tedirgin oldukları için kaleyi içten fethederek Osmanlı’da yaşayan sayısız etnik gruplar arasına düşmanlık tohumu serpmiştir. Bunu da en çok din ayrımcılığı ile yaptılar. Müslüman halklarla Hristiyan halklar arasında ayrımcılığa, düşmanlığa neden oldular. Ki bu halktan birisi de Ermeniler idi. Ermeniler kendi devletlerini kurmak adına Osmanlı’ya karşı tepki almaya başladılar. Fakat birçok kaynakta da görüldüğu üzere Osmanlı’da hiçbir zaman din, ırk, etnik ayrımı söz konusu olmamıştır. Aksine “*Osmanlı devleti kendisinin Müslüman ve gayri Müslüman halkı arasına hiçbir fark koymamış, Ermeniler hep Osmanlı imparatorluğunda yüksek makamlarda olmuştur*” (Qazıyev, 2009, s. 13).

Fakat Ermeni toplumu bununla yetinmez, kendilerine Osmanlı topraklarında çok defa devlet kurma eylemlerinde de bulunmuşlardır. Batı’nın yardımıyla bu isteklerine kısmen ulaşsalar da umduklarını elde edemediler. “*Ermenilere ait bir devletin inşa edilmesi sorunu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun, 20. yüzyılın yirmili yıllarından itibaren de Türkiye Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğünü tehdit eden bir karakter kazanmıştır. Şöyle ki Ermenilerin devletleşme serüveniyle ilgili ilk somut oluşumlar 20. yüzyılda gerçekleşecektir. 1918 yılında bir “Ermenistan Cumhuriyeti” kurulmuş”... (Karaca, 2021, s. 52).*

Ermeniler her ne kadar Osmanlı topraklarında uydurma devletlerini kursalar da 2 yıldan sonra Azerbaycan’ın en önemli kentlerinden biri olan Erivan vilayetinde Sovyetler Birliğine katıldılar. (Karaca, 2021, s. 52). Daha sonra ise Ermeniler Azerbaycan topraklarına, özellikle de Erivan, Bakü ve Gence şehirlerine yerleştikten sonra Güney Kafkasya’da arazi iddialarında bulunmaya başladılar.

Ve Müslüman Azerbaycanlılar ile savaşa girdiler. XX. Yüzyılın başlarında artık Ermeniler sıradan Azerbaycan köylülerine karşı bile silahlanmış, birçok köylere baskınlar ederek katliamlar yapmışlardır. “*Azerbaycanlılardan farklı olarak, siyasi örgütlenme alanında Azerbaycanlılardan çok daha üstün olan Ermeniler, aşırı milliyetçi bir parti olan Taşnaksutyun'a sahiptiler. Partinin amacı Doğu Anadolu'daki Osmanlı vilayetlerinden bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktı. Rusya'ya göç etmeden daha önce Türkiye'de terör faaliyetleri yürüten Ermeniler, Rusya'nın da yardımıyla Azerbaycan'a yerleştikten sonra burada faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu durumda bile bazen kendilerine karşı çıkan çarlık yetkililerine karşı terör eylemleri yapmaktan çekinmediler. Örneğin, Kafkasya Genel Valisi Georgi Golitsyn, 1903'te Ermeni milliyetçileri tarafından yaralandı ve Azerbaycanlılara daha yumuşak davrandığı için Kafkasya'yı terk etmek zorunda kaldı. Böylece Ermeniler milliyetçi-şovenist ve terörist Taşnaksutyun partisi etrafında birleşirken, Azerbaycanlıların milli teşkilatları yok denecek kadar azdı. Bu nedenle Ermeni saldırıları sırasında Azerbaycanlılar örgütlü değildi, plansız ve silahsız şekilde Ermenilere karşı savaşta ağır kayıplar verdiler. Ermeni teröristlerin kan döktüğü köylerde yüzbinlerce Müslüman (Azerilerle birlikte Lezgi, Tat, dağ Yahudileri vb. dahil) hayatını kaybetti. Ruslar bu vahşeti önleyecek durumda olmalarına rağmen Ermenileri destekledikleri için müdahale etmediler.*” (Qəniyev, 2019, s. 309-310)

Alıntıdan da görüldüğü üzere XX. yüzyılda iki halk arasında düşmanlıklar başlamış ve bu düşmanlık günümüzde de devam etmektedir. Tarihte gerçekleşmiş böylesine olumsuz olaylar artık Azerbaycan toplumunda Ermenilere karşı olumsuz ögelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ermenileri “öteki” olarak gören Azerbaycanlılarda zamanla olumsuz Ermeni imgesi oluşmuştur. Ve kuşkusuz edebiyat sahasına yansıyan bu imge Azerbaycan edebiyatında çoğu yazar tarafından başvurulan bir imge haline gelmiştir. Ki bu yazarlardan birisi de çalışmamızda yer verdiğimiz piyesin yazarı Celil Memmedguluzâde'dir. Celil Memmedguluzâde birçok eserinde Ermeni imgesini kullanmış ve bu konuya aydınlık getirmeye çalışmıştır. Bunun sebebiyse Serhat Ulağlı'nın da ifade ettiği gibi: “*Bir imge neden yazarın eserlerinde sıklıkla tekrarlanır, yazarda neden bir imge oluşturma ihtiyacı doğar ve bu imgeler yazar ile nasıl özdeşleşir sorularına imgebilimsel yaklaşım ile yanıt vermek, eseri ve yazarı daha derin bir perspektifte incelemeye ve anlamaya yardımcı olacaktır.*” (Ulağlı, 2006, s. 182)

Anlaşılacağı üzere bir yazarın eserindeki imgeler çoğunlukla onun hayatı, içinde yaşadığı toplum ve bireysel etkilenmeleri ile de alakalıdır. Celil Memmedguluzâde'nin de kendi özgeçmişinde Ermeniler ile bağlantılı olan birtakım yaşanmışlıkları ve şahidi olduğu olaylar vardır. Bu bağlamda, *Kemençe* piyesinde Ermeni imgesini imgebilimsel kapsamında değerlendirmemiz açısından yazarın hayatına da değinmemiz gerekmektedir.

4. CELİL MEMMEDGULUZÂDE VE KEMENÇE PİYESİ

Celil Memmedguluzâde, 22 Şubat 1869 yılında Nahçıvan şehrinde dünyaya gelmiştir. Onun bir yazar olarak yetişmesinde çocukken burada aldığı eğitimlerin rolü büyüktür. Kendisi Nahçıvan şehrinde doğup büyüye de öğretmen ve yazar olarak faaliyetini Erivan ve Karabağ bölgelerinde yapmıştır. Bu bölgelerde de Ermeni halkının yerleşik olması Celil'in bu halk hakkında derin bilgilere sahip olmasına neden olmuştur (Həbibbəyli, 2009).

Celil Memmedguluzâde hep Azerbaycan halkına hizmet etmiş, insanların dünya görüşlerinin şekillenmesi, kadınların eğitim alması, toplumun modernleşmesi yönünde birçok adımlar atmıştır. Eserlerinde halkının gördüğü haksızlıkları, Çar Rusya'sının ülkesine yaptığı zulümleri ve bu gibi konuları derinlemesine işlemiştir. Yazarı en çok ilgilendiren konular eğitimsizlik, Karabağ konusu ve Azerbaycan – Ermeni münakaşaları olmuştur. Bu bakımdan hemen hemen çoğu eserinde Ermeni imgesine rastlanılmaktadır. Fakat *Kemençe* piyesi diğer eserlerinden farklı olarak tamamen Azerbaycan – Ermeni ilişkileri üzerinde kurulmuştur. Ve en önemlisi de bu piyes Azerbaycan edebiyatında Karabağ mevzusunda yazılmış ilk eser olarak nitelendirilmektedir.

Celil Memmedguluzâde, *Kemençe* piyesini 1920 yılında Karabağ'ın en önemli şehirlerinden olan Şuşa kentinde yazmıştır. Piyesteki olaylar Karabağ'da dağın eteğinde geçmektedir. Yazar piyeste gerçek savaş sahnelerini tasvir etmekten daha çok Azerbaycan – Ermeni savaşını duygusal yönden aktarmaya çalışmıştır. Savaş konusuyla beraber müzik sanatını da betimleyen yazar okur üzerinde derin izler bırakma eyleminde bulunmuştur. Diğer taraftan yukarıda dediğimiz gibi yazar bu eserinde kendi şahidi olduğu olayları da kaleme almıştır. Yazar kendisi savaş meydanında yer almış, Ermenilerle silahlı çatışmada bulunmuştur. Ve karısına yazdığı mektuplarında savaş sırasında Ermenilerin yaptıklarını anlatmıştır (Qasimov, 2014, s. 28). Bu bakımdan *Kemençe* piyesinde Ermenilerin tasviri ve Ermeni imgesinin yer alması büyük önem taşımaktadır.

Kemençe piyesi tarihi eser olmaktan daha ziyade birçok araştırmacı tarafından psikolojik bir eser olarak da nitelendirilmektedir. Erdoğan Uygur *Kemençe* piyesini şu şekilde değerlendirmiştir: “*Kemençe* piyesinde, iki ulus arasında patlak veren çatışma üzerine silahlı Türkler tarafından esir edilen bir Ermenin *ölmek* ile *yaşamak*; Türk komutanının ise *öldürmek* ile *yaşatmak* arasındaki ince çizgi üzerinde keskinleşen gergin psikolojik durumları tasvir edilir” (Erdoğan, 2006, s. 2241).

Eserdeki olaylar şu şekilde ilerler: Piyes, baş karakter Kahraman Yüzbaşı'nın yemek yeme sahnesiyle başlar. Daha sonra Hasanali ve Garaş Ermenilerin toplandığı Gazançı dairesinden bahsederler. Bu Gazançı dairesinde Ermeniler saklanarak birçok Azerbaycan köylüsünü ve yiğidini öldürmüştür. Kahraman Yüzbaşı, Hasanali, Garaş ve Aziz gibi birçok adam bir araya toplanmış hem aralarında Ermenilerin onlara yaptıkları katliamları konuşmakta hem de uzaktan gelen insanları kontrol etmektedirler. Ve birden uzaktan iki tane adamın geldiğini görürler. Dikkatle baktıktan sonra onların Ermeni olduğunu anlarlar. Fakat Ermenilerden biri uyanık olup durumu hemen anlar ve kaçır. Diğer Ermeni ise yakalanır. Kahraman Yüzbaşı'nın adamları yakaladıkları Ermeniye Yüzbaşı'nın huzuruna getirirler. Adam aslında silahlı asker değil de Müslüman Azerbaycanlıların düğününde yer almış kemençeci Bahşı'ydı. Kahraman Yüzbaşı ilk başta ondan Ermenilerin neden onların insanlarına zülüm ettiklerinden dolayı hesap sorar ve onu öldürmek ister. Bunun üzerine Bahşı o öldükten sonra kemençesinin oğlu Muğuş'a verilmesini rica eder. Ve Aziz burada Kahraman Yüzbaşı'ya bu adamın çok güzel kemençe çaldığını söyler. Yüzbaşı da son kez adamdan kemençe çalmasını talep eder. Bahşı kemençede Rast, Şikesteyi-farsa gibi Azerbaycan türkülerini çalar (Yazar burada aynı zamanda Ermenilerin onların geleneksel şarkılarını çaldığına da işaret eder). Kahraman Yüzbaşı türkülerini duyduğu anda eski günlerini, çocukluk anılarını hatırlar ve duygusallaşır. Türkünün etkisiyle duygularına hâkim olamayan Kahraman Yüzbaşı kemençeci Bahşı'yı öldürmez, ona hemen buradan defolup gitmesini söyler. Piyes, Yüzbaşı'nın dünyayı namert olarak nitelendirmesi ile sona erer (Məmmədquluzadə, 2004, ss. 430-437).

Görüleceği üzere, yazarın öz yaşamındaki etkilenmelerin adı geçen piyeste doğrudan ve dolaylı olarak barındırdığı görülebilmektedir. Bu bilgiler ışığında eserin uygulamasına/tespitlere geçilmesi uygun olacaktır.

5. İNCELEME

Kemençe piyesi, Celil Memmedguluzâde tarafından imgesinin işlendiği eserlerinden biridir. Ne var ki yazar birçok eserinde yaşadığı dönemin şartlarına uygun olarak sık sık Ermeni imgesini kullanmıştır. Bu eserin diğer eserlerinden en önemli farkıysa, yazarın gerçek hayatta gördüğü, etkileşim içerisinde olduğu ve kendi ulusunun da ötekileştirdiği topluma ait bir bireyi eserin baş karakteri olarak vermesindedir. Şöyle ki, Celil Memmedguluzâde'nin karısı Hamide Memmedguluzâde hatıratlarında Celil'in kemençe musiki aletini çok sevdiğini ve bu aleti çok çalmak istediğini anlatıyor. Hatta bunun için Ermeni bir müzisyenden de ders almış, onla yakın ilişkileri bile olmuştur. Celil bu Ermeni'yi çok severmiş, onla güzel zamanlar geçirmiş (Mehmetkuluzâde, 2002, ss. 84-85). Hamide hanımın hatıratlarında anlattığı bu Ermeni'ye *Kemençe* piyesindeki Bahşı karakteridir.

Azerbaycan ile Ermeniler arasında (burada Ermenistan denilmemesinin sebebi o zamanlarda Ermenistan isminde bir devlet olmamasından ve farklı birçok ülkede yaşamlarını sürdürmelerindedir) çatışmaların patlak vermesi 1918 yılında Ermenilerin Mart katliamlarından sonra daha da artmıştır. Komşuları ile dostane ilişkileri olan Azerbaycan toplumu her daim kendi ülkelerinde yer verdikleri diğer halklara (ki bunlardan birisi de Ermeniler idi) hoşgörülü ve nezaketli davranmışlardır. Fakat kendi devletlerini kurmak isteyen Ermeniler Osmanlı'da yaptıkları gibi burada da çatışmalar çıkartmışlardır. Ermeni çeteler silahsız köylülere saldırmış, birçok abideleri dağıtmış, binlerce insanı katletmişlerdir. Bu gibi vahşice olaylardan sonra ise artık Azerbaycan toplumu Ermenilere karşı savunma eyleminde olmuş, onlar da ellerine silah almıştır. Fakat buradaki en önemli fark da budur. Azerbaycanlılar ne bir köye saldırı yapmış ne de suçsuz, hiçbir günahı olmayan insanı katletmiştir. Onlar yalnızca savunma ve kendi varlıklarını korumak amaçlı son çare olarak bu yola başvurmuşlardır. İşte bu olayların tamamı *Kemençe* piyesinde psikolojik ve tarih ekseninde yazar tarafından kaleme alınmıştır. Artık Ermeni toplumunu öteki olarak gören Azerbaycanlılar eserde de görüldüğü üzere onları ötekileştirmeye başlamışlardır. Eserde de “Ermeniler değirmende on iki adamımızı yaktı” (Məmmədquluzadə, 2004, s. 431) gibi Ermenilerin yapmış oldukları vahşilikler sık sık aktarılmış ve neden ötekileştirme yaptıkları da bu diyaloglardan anlatılmaya çalışılmıştır.

Eserde karşımıza çıkan bir başka sahnede de kemençeci Bahşı'nın yakalandığı anda Kahraman Yüzbaşı ile olan diyalogundadır. Bahşı yakalandığında Yüzbaşı ondan nereden geldiğini ve kim olduğunu sorar. Bahşı ona Azerbaycanlı Zülfigarbey'in düğününden geldiklerini söyler. Bu esnada Kahraman Yüzbaşı bunları der:

Kahraman Yüzbaşı. “Çok acep, çok acep. Siz gidin Müslümanların toyunda pilav yiyin, ahmak Müslümanların paralarını doldurun cebinize, Gazançı Ermenileri de gece halvetçe dökülsünler, Müslüman köylerini yaksınlar. A balam, pes, hayâ eyleyin! Balam, bu iki çift bir tek korkak Ermeniler, bilmirem vallah, bizden ne isterler? Dün Gazançı Ermenileri bizim Sarvanlardan dört nefer öyle bir yiğit oğlanlar öldürdüler ki, dört yüz senin gibi çolak Ermeni öldürsek, gene yerini tutamaz”. (Məmmədquluzadə, 2004, s. 433)

Alıntıdan da görüldüğü üzere, Ermeniler hem Müslüman Azerbaycanlıların topraklarında yaşar, yer içer, para kazanır hem de nankörlük yaparak günahsız insanları öldürür, kaç yiğidin canına kıyarlar. Bu bakımdan kendilerini savunan Azerbaycanlılar da artık Ermenilere güvenmez, onları düşman gözünde görür, kendilerini onlardan korurlar.

Ötekileştirmenin en önemli tarafı da bir toplumun ötekileştirdiği diğer toplumdan kendisini daha farklı ve olumlu özelliklerle görmesidir. Yalnızca savunmada olan Azerbaycan toplumu saldırgan Ermenilerden kendisini daha üstün görür ve öldürülen bir yiğide karşılık olarak on Ermeni'nin öldürülmesinin bile az olduğunu dile getirir. Piyeste yazar Kahraman Yüzbaşının dilinden bunları aktarır: “Neden boş konuşuyorsun? Biz onların beş on adamını öldürmüşüz, Peki Necefkulu gibi yiğidi bir de nerde bulacağız? Şirzad'ı nerde bulacağız? Mısırhan'ı kaç Ermeni'ye değiştirmek olur? Ne diye böyle boş sakinlik veriyorsunuz kendinize? (Məmmədquluzadə, 2004, s. 431)

Diğer taraftan ötekileştirdiği Ermeni toplumunu haklı olarak korkak ve aynı zamanda güçsüz olarak da nitelendirmektedir. Her ne kadar Bahşı karakteri elinde silah olmasa da Ermeni toplumunun bir bireyi olmasından ötürü, Ermeni toplumunun tamamına yüklenen olumsuz imgeler, adı geçen eser kahramanına da atfedilmiştir ve elinde imkân olsa Azerbaycanlıları öldürebileceği düşüncesi bu sebeplerden dolayı hâkimdir. Bu da düşman olarak görülen öteki topluma karşı yüklenen kalıpyargıların en bariz örneğidir: “Korkundan yoluk cıvcive dönüşmüşsün ama vallahi, fırsatını bulursan sen de o Müslüman kanına aşeren Ermenilerden birine dönüşürsün” (Məmmədquluzadə, 2004, s. 434).

Eserde ötekileştirmenin boyutu olarak karşımıza çıkan bir diğer sahne de Ermeniler tarafından oğlu öldürülen Zeynep hanımın sahnesidir. Anne içgüdüleriyle oğlunun katili olan millete karşı kin, nefret duyan Zeynep Hanım ötekileştirdiği Ermeni toplumuna ait her bir ferdi katil, vahşi olarak görmekte ve genellemektedir.

Bu yüzden karşılaştığı her bir Ermeniye karşı saldırgan olan Zeynep Hanım karakteri, aslında yazar tarafından tüm Azerbaycanlı annelerin prototipi olarak tasvir edilmiştir ve dönemin tarihsel durumunu da başarıyla yansıtmaktadır. Öfkesi dinmeyen, annelerin iç sesi olarak betimlenen Zeynep Hanım piyeste tüm annelerin dilinden şunları söyler:

“Bu mu Gazançı Ermenisi? Sen misin? Sen misin? Bu saat seni mahvedeceğim! Kendi elimle seni doğrayacağım! Nerde benim oğlum?! Nerde benim pehlevan Şıralı oğlum?! Onu neden öldürdünüz? Bak, bak! (Tırmıklayır ve çabuk Garaş’ın belinden silahı çekip Bahşı’ya doğru tutar). Vurayım mı? Vurayım mı? Vurayım mı? (Böyle duruyor)”. (Məmmədquluzadə, 2004, s. 434)

Celil Memmedguluzâde öteki olarak betimlediği Ermenilerin aynı zamanda onların kültürlerine ait olan şeyleri benimsediklerini eserinde göstermeye çalışmıştır. Milli musiki aleti olan kemençe ve Bahşı’nın çaldığı türküler Azerbaycanlıların geleneksel şarkılarıdır. Yazarın kendi iç dünyasında verdiği savaş da aslında burada dikkat çekmektedir. Çünkü yukarıda da verdiğimiz gibi eşinin hatıratlarında anlattığı üzere geçmişte olan birçok yaşanmışlıklara rağmen halen yazarın kendisi içinde yaşadığı toplumdan farklı olarak sıradan çalgıci bir Ermeniye karşı önyargılı olmamış, onu ötekileştirmemiştir. Fakat en son radde olarak 1918 yılında yaşanan son olaylar yazarı derinden etkilemiş ve o da eserinde buna yer vermiştir. Tespitlerimiz ışığında eserin son sahnelerinde Kahraman Yüzbaşıyla Bahşı’nın son diyalogları aslında yazarın kendisinin tüm Ermeni toplumuna söylemek istedikleridir. Onlar her ne kadar Azerbaycanlılarla birlikte yaşasalar da onların kültürüne ait birçok şeyleri kuşam, yemek ve en önemlisi de Azerbaycan sanatını benimsemişler. Azerbaycan’ın geleneksel musikilerini kendilerinininkiymiş gibi gösteren Ermeniler bunu diğer toplumlara da göstermek istemişlerdir. Bunu çok iyi bilen yazar piyeste alaycı bir üslupla şu şekilde aktarmıştır:

“Bahşı. Nevruz gardaş, seni ant veriyorum bizi yaradan Allaha. Ben öldükten sonra bu kemençeyi hiç kimseye verme. Ara sakinleştikten sonra, zahmet edip bizim Muğuş balanı bul, bu kemençeyi Muğuş balama ver. Kurban olayım sana, Nevruz, Gazançı’da kemençeci Bahşı oğlu Muğuş’a verirsin”. (Məmmədquluzadə, 2004, s. 434)

Bu sahnede yazarın anlatmak istediği, Ermenilerin Azerbaycanlıların milli musiki aletini benimseyip kendilerinin milli musiki aleti gibi göstermeleridir. Ve eserde Bahşı’nın bu aletin miras olarak da güya sözde düşmanları olan Azerbaycanlılara değil de kendi oğluna, kendi milletine kalmasını istemesi de ayrı bir paradoks durum yaratmıştır. Bu durum görüldüğü üzere yazarı derinden etkilemiştir. Çünkü kendi evinde ağırladığı, bir yerde ekmek yediği insanlar tarafından sırtından vurulması yazarı psikolojik olarak derinden sarsar ki, bunu dile getirir. Ve ötekileştirdiği diğer toplumu insani duygulardan yoksun şekilde tasvir eder. Bunun tam aksine Azerbaycan toplumunu da en yüce âli hislere, duygulara sahip olarak betimler. Çünkü eserin sonunda her ne kadar Bahşı Azerbaycan şarkılarını kendilerinininkiymiş gibi çalsa da Kahraman Yüzbaşı şarkının etkisiyle duygulanır, çocukluk anılarını, geçmişte Ermenilerle birlikte sorunsuz yaşadıkları zamanları hatırlar ve Bahşı’yı öldürmez, onu serbest bırakır. Ve son kısımda yaşanan bunun gibi adaletsiz olaylardan dolayı Yüzbaşı şunları der: “Eh namert, dünya”. (Məmmədquluzadə, 2004, s. 436). Muhtemelen Celil Memmedguluzâde burada Kahraman Yüzbaşı karakteriyle kendi his ve düşüncelerini yansıtmaya çalışmıştır. Çünkü o da zamanında Ermeni müzisyenle yakınlık kurmuş fakat yaşanan olaylar artık ister istemez yazarı o toplumun bütün üyelerine karşı önyargılı olmaya itmiştir.

6. SONUÇ

Bu çalışmada Celil Memmedguluzâde’nin Kemençe piyesindeki Ermeni imgesi önyargı ve kalıpyargılar ekseninde irdelenmiştir. Tarihsel ve sosyolojik eleştiri yöntemlerinin yardımıyla çalışmada disiplinler arası yol izlenmiştir.

Piyenin ana hattını oluşturan Azerbaycan ve Ermeni ilişkilerinin tarih yönünden araştırılması, bunun eserde yansıtılma şekli ile beraber Ermeni imgesinin Azerbaycan edebiyatında oluşum süreci çalışmada tarihi verilerin ışığında incelenmiştir.

Diğer tüm imgeler gibi Ermeni imgesinin tarihsel süreçte ortaya çıkması, yazarlar tarafından bu imgeye sıkça başvurulması bu imgenin Azerbaycan edebiyatındaki önemini göstermektedir. Makalede de bahsettiğimiz gibi zihinde oluşan kalpyargılar uzun yıllar kendi etkisini korur. Azerbaycan toplumunda da yaşanan bu gibi acı dolu hatıralar Ermeni imgesinin kolay kolay unutulmayacağını göstermektedir. Zaten iki toplum arasında halen devam etmekte olan savaş da bunu yansıtmaktadır. Ki bu duruma da makalede ele aldığımız eserde yazar çok fazla değinmiştir. Bu bakımdan çalışmamızın ortaya koyduğu en önemli sonuç da Azerbaycan toplumunda Ermenilere karşı her ne kadar haklı birtakım sebeplerden dolayı ötekileştirme olsa da Azerbaycanlılar, söz konusu olan her bir suçsuz insana karşı vicdani duygularını asla kaybetmedikleri eser aracılığıyla da aktarılmaktadır. Eserin sonunda da Celil Memmedguluzâde bunu açıkça ifade etmiştir.

Nitekim çalışma boyunca amacımız önyargılar ve kalıpyargıların oluşturduğu olumsuz Ermeni imgesinin Kemeñçe piyesinde öteki bağlamında ne şekilde aktarıldığını incelemek olmuştur. Bu bakımdan çalışma amacına ulaşmış ve tarihsel verilerin ekseninde sebep sonuç ilişkisi kurarak iki toplum arasındaki ötekileştirme, benzerlik ve farklılıkları adı geçen edebi metin aracılığıyla ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Bölükmeşe, E - Bayraktar S. (2020). Zlata Filipoviç'in Zlata'nın Günlüğü Eserinde "Öteki" ve "Ötekileştirme". Atlas Journal, 6(27), ss. 306-316.
- Bölükmeşe, E - Çelik F. (2013). Kurban Said'in 'Ali ve Nino' Adlı Eserinde Doğu(lu) ve Batı(lı) İmgesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 14 (Sayı 2): 39-50.
- Cihangir, M. (2021). Sosyal, Kültürel Ve Tarihsel Bağlamda İmgeler . Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(27), 1-14.
- Erdoğan, U. (2007), Azerbaycan Edebiyatında Türk- Ermeni İlişkileri (Poster Bildiri), I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 09-15 Nisan, İzmir, 2006 (Düzenleyen: Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü). I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı V, s. 2239-2244, Lazer Ofset, Ankara.
- Həbibbəyli, İ. (2009). Cəlil Məmmədquluzadə mühiti və müasirləri. Naxçıvan: "Əcəmi" Nəşriyyatı.
- Karaca, B. (2021). Ermeni İddialarında Rızanın İnşası Sürecine Doğru. Ermeni Araştırmaları(69), 49-69.
- Mehmetkuluzâde, H. (2002). Azerbaycan'da Yenilikçi Bir Öncü: Celil Mehmetkuluzade. (F. Özkan, Dü.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Moran, B. (2002). Edebiyat kuramları ve eleştirisi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Məmmədquluzadə, C. (2004). Seçilmiş əsərləri (Cilt 1). Bakı: "Öndər Nəşriyyatı".
- Qasimov, R (2014), "Kamança"- milli dəyərlərimizə ədəbi və əbədi abidə, 525-ci qəzet, 11 Oktyabr, s. 28.
- Qazıyev, Y. (2009). Erməni Məsələsi, Yalanlar ve Gerçəklər. Bakı: Qafqaz Araştırmaları İnstitutu Nəşriyyatı, s. 13.
- Qəniyev, H. (2019). Azərbycan tarixi (ən qədim zamanlardan- XXI əsrin əlk onilliklərinə qədər). Bakı: "Elm və Təhsil" Nəşriyyatı, s. 309-310.
- Ulağlı, S. (2006). İmgebilim "Öteki"nin Bilimine Giriş. Ankara: Sinemis.
- Yalçın, D - Çelik S. (2004). İlias Venezis' in Perspektifinden Öteki Kavramı ve Türk İmajı. Türkbilig, (7), 137-146.